

KAPITEL 4

STOCKHOLMS BETYDELSE FÖR LANDET

4.1 1930-TALETS UTREDNINGSARBETE

Stor-Stockholms roll inom det svenska samhället klarlades i stor utsträckning genom utredningsarbetet över därmed sammanhängande frågor under 1930-talet. Vanligen var detta arbete inriktat på något speciellt problem eller verksamhetsområde, varför de resulterande redogörelserna var för sig endast visade en sida av Stockholms samspel med det övriga Sverige.¹ Det arbete, som ger den mest allsidiga bilden av stadens betydelse för vårt land är professor W. William-Olsson: Stockholms framtida utveckling.² Som titeln anger är visserligen icke ändamålet med detta arbete att undersöka Stor-Stockholms betydelse för landet. Då det emellertid icke är möjligt att bilda sig en uppfattning om stadens framtida utveckling utan att ställa den i relation till landet i övrigt, framgår Stor-Stockholms roll som en biprodukt av framställningen. Den följande diskussionen utgår från de genom SFU vunna resultaten, vilka kompletteras med uppgifter om det senaste årtiondets utvecklingstendenser samt med synpunkter, som mera direkt belyser stadens roll inom landet. Detta underlättas i hög grad av att SFU innehåller ett omfattande siffermaterial, till vilket man direkt kan anknyta färskare uppgifter eller som låter sig bearbetas ur andra synpunkter. Föreliggande kapitel inleds därför med ett referat av huvudresultaten i SFU.

¹ Som exempel på arbeten av denna typ kan de två mest omfattande anföras: prof. O. Jonassons undersökning av Stockholms varutrafik med in- och utlandet. Bihang 52/1934, samt fastighetskontorets utredning angående Industri och hantverk i Stockholm. Bihang 7 A och B/1938. En mindre speciell, men långt ifrån allsidig skildring av Stockholms näringsliv ger M. Marcus i Stockholm som handels- och sjöfartsstad.

² Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning, Stockholm 1941. I fortsättningen förkortat SFU.

William-Olsson utgår från, att näringslivet är den huvudsakligen drivande kraften i växelspelet mellan befolkningens och näringslivets utveckling inom en bebyggelseenhet. Det är härvid det stadsbildande, »bytesproduktiva» näringslivet, dvs. den del av näringslivet som »exporterar» varor eller utför tjänster åt kringliggande områden, som är av avgörande betydelse. Det »egenproduktiva» näringslivet, den verksamhet som producerar och utför tjänster åt stadens egen befolkning, har däremot inget avgörande inflytande på befolkningsutvecklingen utan är ett resultat av denna. Det drivande momentet i Stor-Stockholms utveckling är särskilt de verksamheter, som är hierarkiskt eller med ett annat ord pyramidformigt uppbyggda. Sådana verksamheter är framför allt administrationsväsen, politisk verksamhet, handel, speciellt bankväsen och grosshandel samt högre kulturell verksamhet, inom vilka topporganisationerna söker sig till staden. Dessa organisationers dominerande lägeskrav är nämligen goda förbindelser med varandra och med landets olika delar. Till dessa, som benämnes »specifikt stadsbildande» verksamheter, är sedan direkt eller indirekt knutna vissa för större städer karakteristiska industrier, såsom grafiska, sömnads-, livsmedels-, byggnads- och metallindustrier. Det är framför allt inom de här nämnda verksamhetsgrenarna, som Stor-Stockholms betydelse för det svenska samhället ligger. William-Olsson anser, att de specifikt stadsbildande näringarna genom sin anhopning av ledande krafter till huvudstaden medfört en koncentration, som icke endast har kvantitativ utan också kvalitativ betydelse.

Det kan också vara av intresse att i korthet referera William-Olssons slutsatser beträffande de olika verksamhetsgrenarnas framtida utveckling. Han väntade här, att befolk-

ningens yrkessammansättning sannolikt skulle förskjutas i riktning mot relativ tillbakagång av industriarbetare till förmån för dem, som tillhörde administration, handel och samfärdsel. Husligt arbete tänktes komma att stagnera eller minska. Förutom dessa mer översiktliga uttalanden innehöll prognosen synpunkter på utvecklingen inom en del närmare specificerade verksamhetsgrenar. Sålunda ansågs att den statliga förvaltningen sannolikt skulle utvidgas ytterligare, den kommunala förvaltningen skulle öka sin personal i takt med stadens befolkningstillväxt, eventuellt något hastigare. Bankrörelse och annan finansiell verksamhet tänktes komma att öka måttligt, grosshandel och detaljhandel avsevärt och den grafiska industrien väntades få en stark utveckling.

4.2 STADSNÄRINGARNAS UTVECKLING I LANDET

Vid diskussioner om Stockholms starka tillväxt på senare år synes man i allmänhet, vare sig man försvarar eller fördömer denna, förutsätta att en stark koncentration av landets befolkning och näringsliv till huvudstaden pågår. Denna föreställning äger naturligtvis sin riktighet, så länge man ser stadens utveckling i förhållande till hela landet. Betraktelsesättet synes dock väl schematiskt, då det innebär ett bortseende från de viktiga processer, som sedan länge bestämt omdaning av vårt samhälle med avseende på produktionens inriktning och bebyggelseformerna. På bild 4/1, som återger befolkningens fördelning på stadsnäringsar och jordbruk, avspeglas hur genomgripande produktionsutvecklingen påverkat den svenska befolkningens yrkesfördelning.

Med anledning av att det är denna förändring av produktionsinriktningen, som ligger bakom såväl yrkesstrukturens förändringar som den pågående urbaniseringen, har det syntts lämpligt att i det följande se Stockholms utveckling i relation till stadsnäringsarnas. Man kan emellertid icke, som nedanstående siffror visar, direkt sätta likhetstecken mellan befolkningen inom tätorter och i stadsnäringsar eller på landsbygd och i jordbruk. Detta framgår av nedanstående siffror. Det

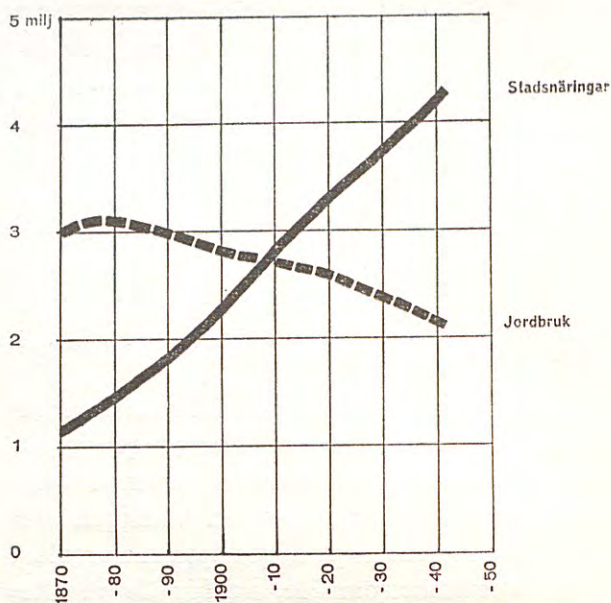

Bild 4/1. Befolkningens fördelning på stadsnäringsar och jordbruk från år 1870.

kan därför synas diskutabelt att jämföra befolkningen inom bebyggelseenheten Stockholm med vissa yrkeskategorier inom hela landet.

Sveriges befolkning 1940 fördelad på:

Jordbruk	2,162,000	Landsbygd	2,790,000
Stadsnäringsar	4,209,000	Tätorter	3,581,000
	6,371,000		6,371,000

Det kunde synas naturligare att ställa staden i relation till t. ex. samtliga tätorter. Gäller det att konstatera tendenser till koncentration av näringslivet till en viss stad, synes det emellertid teoretiskt sett lika riktigt att ställa dess befolkning i relation till stadsnäringsarnas som tätorternas, då bäggedera är utslag av produktionsutvecklingen.¹ Ur praktisk synpunkt talar mycket för det förra förfaringsättet, framför allt därför att det tillåter långt mera detaljerade jämförelser i fråga om näringslivet än det tidigare. Den officiella statistiken omfattar nämligen icke någon detaljerad yrkesredovisning med samtidig uppdelning på tätorter och landsbygd. En fördel med att jämföra med stadsnäringsar i stället för tätorter är också, att yrkestillhörigheten bildar en

¹ Under det industriella genombrottskedet, då ungefär hälften av stadsnäringsarnas befolkning ännu var bosatt på landsbygden, kunde dock jämförelsen mellan en viss stads befolkning och stadsnäringsarnas lätt bli vilseledande.

skarpare skiljelinje mellan olika befolkningsgrupper än bosättningsformen. Den mycket diskuterade gränsdragningen mellan tätorter och landsbygd är svår att tillämpa i praktiken och alla uppgifter om befolkningens fördelning på landsbygd och tätorter måste därför anses vara behäftade med en svårbestämbar felmarginal.

4.3 ALLMÄN ÖVERSIKT AV DEN SENASTE UTVECKLINGEN I STOCKHOLM

William-Olsson belyser, huvudsakligen med sysselsättningsstatistik, utförligt de olika verksamhetsgrenarnas utveckling under 1900-talets fyra första decennier. Ryggraden i denna framställning utgör folkräkningarnas yrkesstatistik för 1920 och 1930. Då denna statistik är den vederhäftigaste och lättillgängligaste för belysningen av en stads näringsliv, har den också lagts till grund för framställningen av det senaste årtiondets utvecklingstendenser i Stor-Stockholm. Härmed vinnes också möjligheten till anknytning till och jämförelser med William-Olssons undersökning.

En allmän översikt av yrkesfördelningen i Stor-Stockholm kan tills vidare endast byggas på yrkesuppgifterna i 1940 års folkräkning. Yrkesuppgifter från folkräkningen år 1945 finns f. n. (april 1948) endast tillgängliga för Stockholms administrativa område. Den närmast följande översiktliga framställningen har därför till en början utgått från 1940 års siffror, men avslutas med en kort kommentar till vad 1945 års siffror för Stockholms stad kan tänkas visa.

Tabell 4 A visar antalet yrkesutövare 1940 inom samtliga yrkesgrupper utom jordbruk, där Stor-Stockholms betydelse för landet självfallet är obetydlig. Till ospecificerad verksamhet hänfödda yrkesutövare har utproportionerats på övriga grupper. Uppdelningen på de olika yrkesgrupperna har utförts med hänsyn till vilka verksamhetsgrenar William-Olsson ansåg vara av särskild betydelse för stadens utveckling. Det skulle också ha varit önskvärt att kunna dela upp handeln på grosshandel, detaljhandel m. m., men detta är icke längre möjligt på grund av den vid folkräkningarna

sedan 1940 tillämpade yrkesgrupperingen. Med Stor-Stockholm avses i det följande — för att möjliggöra jämförelser med William-Olssons arbete — det tidigare i kapitel 3 kallade inre förortsområdet. Invånarantalet i detta område var 1940 726,754 personer och 1945 834,349.¹

Redan de siffror i tabell 4 A, som visar relationen mellan yrkesutövarna i Stor-Stockholm och hela landet motsvarar ganska väl William-Olssons framställning om betydelsen av de olika verksamhetsgrenarna i Stor-Stockholm. Det är påfallande i hur hög grad förvaltning och handel är koncentrerade till huvudstaden i jämförelse med industri. Med tanke på stadens snabba tillväxt är det givetvis av intresse att undersöka, hur dessa relationstal förändrats under en följd av år. Sådana uppgifter skulle kunna visa, i vad mån en kvantitativ koncentration till Stockholm föregått. Om relationstalens utveckling under åren 1920, 1930 och 1940 ger tabell 4 A, andra avdelningen, besked. Man bör observera, att då relationstalen för 1940 icke överensstämmer med dem i första avdelningen, beror detta på att folkräkningarnas yrkesgruppering ändrats i en del detaljer mellan 1930 och 1940, varför 1940 års uppgifter här för jämförelsens skull omräknats till den äldre indelningsnormen. Framför allt har den nya indelningen medfört stora förändringar av gruppen handel, vilket framgår av tabell 4 A, tredje avdelningen, som tillförts en helt ny grupp, fastighetsförvaltning, bestående huvudsakligen av yrkesutövare från industri och husligt arbete. Siffrorna för beräkningen av 1920 och 1930 års relationstal har hämtats ur William-Olssons ovannämnda arbete.

Siffrorna i tabellens andra avdelning ger intryck av ganska konstanta förhållanden. Innan de närmare kommenteras, kan det emellertid först vara lämpligt att undersöka, hur stadens yrkesstruktur förhållit sig. Denna fråga ägnar William-Olsson stort intresse, och en översikt därav utgör utgångspunkten för hans framställning av stadens näringsliv. När han färdigställde sitt arbete år 1939 fanns endast siffror för år 1930 tillgängliga. Tredje avdelningen i tabell 4 A avser därför att

¹ Jfr tabell 3 A.

Tabell 4 A. Antal yrkesutövare inom huvudgrupper av yrken vid olika tidpunkter i Stor-Stockholm och riket.

	Yrkesutövare i Stor-Stockholm och hela riket 1940 inom samtliga näringsgrenar utom jordbruk (nyare yrkesindelning)			Andelen yrkesutövare i Stor-Stockholm av hela landets inom samtliga näringsgrenar utom jordbruk (äldre yrkesindelning)			Antal yrkesutövare i Stor-Stockholm 1940, de olika yrkesgruppernas procentuella tillväxt sedan 1930 samt deras andel av totala antalet yrkesutövare 1920, 1930 och 1940 (äldre yrkesindelning)				
	Stor-Stockholm	Riket	Stor-Stockholm i % av riket	1920	1930	1940	Totalantal	Procentuell förändr.	Procentuell fördelning		
									1940	1930—40	1920
Förvaltningstjänst.....	16,107	41,179	39,1	37,0	32,6	37,9	15,050	+ 89	3,2	2,3	3,7
Försvarsväsen.....	9,116	35,534	25,7	24,5	24,2	25,4	9,100	+ 43	2,3	1,9	2,2
Sjuk- och socialvård.....	21,699	100,105	21,7	21,4	21,4	22,8	19,350	+ 61	3,2	3,5	4,7
Religiös- o. kulturell verks.	20,426	88,824	23,0	19,1	19,5	23,6	21,550	+ 43	4,4	4,4	5,3
Handel.....	119,780	413,689	29,0	29,3	29,0	28,7	113,150	+ 22	24,7	27,2	27,9
Samfärdsl.....	37,902	203,776	18,6	17,1	17,5	18,6	38,600	+ 15	10,2	9,9	9,5
Industri o. hantverk.....	155,168	1,082,527	14,3	12,6	14,6	14,5	158,350	+ 17	39,5	39,9	39,0
Husligt arbete.....	27,118	159,932	17,0	(16,5)	(17,8)	(18,8)	31,250	- 16	12,5	10,9	7,7
Summa	407,316	2,125,566	19,2	17,0	18,6	19,3	406,400	+ 19,5	100,0	100,0	100,0
				¹ (17,1)	(18,7)	(19,3)					

¹ Utom husligt arbete.

komplettera William-Olssons tabell i SFU sid. 102. Den visar först antalet yrkesutövare 1940 enligt 1930 års yrkesgruppning och därefter de olika yrkesgruppernas tillväxthastighet mellan 1930 och 1940. De tre sista kolumnerna anger yrkesstrukturen 1920, 1930 och 1940, åskådliggjord genom angivandet av de olika verksamhetsgrenarnas procentuella andelar av totala antalet yrkesutövare i Stor-Stockholm, exkl. det obetydliga antalet jordbrukare.

I jämförelse med den av William-Olsson visade tillväxthastigheten för samtliga yrkesutövare under 1920-talet, som var närmare 30 %, var 1930-talets ökning mindre markerad. Fördelningen av tillväxten visar en helt annan karaktär. På 1920-talet visade handel och industri den starkaste relativa ökningen, på 1930-talet låg denna avgjort hos de till allmän tjänst och fria yrken hörande verksamhetsgrenarna. Dessa olikheter avspeglar sig också i yrkesstrukturens förändringar. De sistnämnda yrkesgrupperna ökade sin andel från 12,1 % 1930 till 15 % 1940. Handels andel visar däremot endast en svag ökning och industriens en svag tillbakagång.

Stapeldiagrammet 4/2 ger en syntes av de viktigaste uppgifterna i tabell 4 A. De svarta staplarnas höjd anger Stor-Stockholms procentuella andel av totala antalet yrkesut-

övare inom hela landet åren 1920, 1930 och 1940. Staplarnas bredd återigen är proportionell mot totala antalet yrkesutövare inom hela landet under respektive år. För att underlätta avläsningen av detta antal har staplarna vertikalstreckats med ett skalstreck för varje påbörjat 20,000-tal yrkesutövare. Av staplarnas konstruktion följer vidare, att deras ytor är proportionella mot antalet yrkesutövare. De svarta stapelytorna återger alltså proportionen mellan yrkesgruppernas storlek i Stor-Stockholm. Ehuru dessa uppgifter ger uttryck för en stark utveckling av antalet yrkesutövare i staden och likaledes visar kraftiga förskjutningar i yrkesstrukturen, framkommer samtidigt, att den undersökta perioden icke kännetecknats av någon särskilt anmärkningsvärd koncentration till Stor-Stockholm, varken av stadsnäringarna totalt sett eller av några speciella verksamhetsgrenar. Detta sammanhänger med att rikets samtliga tätorter under denna period utvecklats oerhört starkt. I fråga om samtliga yrkesutövare inom de egentliga stadsnäringarna steg Stor-Stockholms andel under 1920-talet från 17,1 till 18,7 % och under 1930-talet från 18,7 till 19,3 %. Om man i fråga om de olika specificerade verksamhetsgrenarnas utveckling begränsar sig till 1930-talet, kan man konstatera en viss koncentration av förvaltning och kulturell verksamhet till Stor-

Tabell 4 A. (Forts.)

	Yrkesutövare i Stockholms stad i relation till yrkesutövare i riket					Relationen mellan de olika yrkesgrupperna i Stockholms stad				
	Äldre yrkesindelning			Nyare yrkesindelning		Äldre yrkesindelning			Nyare yrkesindelning	
	1920	1930	1940	1940	1945	1920	1930	1940	1940	1945
	Förvaltningstjänst	34,5	29,4	33,5	34,9	36,8	3,5	2,5	3,8	4,2
Försvarsväsen	22,3	21,2	22,3	22,3	21,1	2,5	1,9	2,3	2,3	3,0
Sjuk- och socialvård	19,1	19,2	19,3	18,8	19,0	3,3	3,7	4,8	5,5	5,6
Religiös- o. kulturell verks.	16,6	16,7	20,6	19,7	22,7	4,4	4,4	5,5	5,2	5,7
Handel	26,1	25,9	25,3	25,7	25,0	25,4	28,4	29,1	30,8	29,9
Samfärdsel	14,4	14,4	15,0	15,3	15,0	9,9	9,5	9,1	9,0	9,2
Industri o. hantverk	10,6	12,2	11,8	11,6	11,6	38,4	38,7	37,6	36,3	36,1
Husligt arbete	14,5	15,1	16,1	14,3	14,1	12,6	10,9	7,8	6,7	4,8
Samtliga grupper	14,7	15,9	16,3	16,2	16,4	S:a 100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Stockholm. Inom övriga verksamhetsgrenar är ökningen av stadens andel obetydlig. Handelen visar t. o. m. ett svagt tillbakagående och industrien och hantverket en stagnerande tendens. Huvudintrycket blir därför, att stadens näringsliv i stort sett utvecklats i takt med stadsnäringsarnas allmänna tillväxt inom landet. Det måste dock här understrykas, att detta resonemang endast gäller den kvantitativa sidan och är begränsat till tiden t. o. m. 1940.

Ovan har redan nämnts att folkräkningsuppgifter för belysning av Stor-Stockholms näringsliv efter 1940 f. n. (april 1948) icke är tillgängliga. För Stockholms stad kan dock representativa siffror, gällande för ca en tolfedel av befolkningen, erhållas från 1945 års folkräkning. Med ledning av dessa har de i fjärde och femte avdelningen av tabell 4 A återgivna relationstalen beräknats. Dessa anger dels förhållandet mellan yrkesutövare inom Stockholms stad och hela landet, dels yrkesutövarnas fördelning mellan de angivna yrkesgrupperna i staden. Relationstalen för 1945 har för jämförelsens skull sammanställts med uppgifter för 1920, 1930 och 1940.

När man skall dra slutsatser av 1945 års uppgifter måste försiktighet iakttagas, dels på grund av att de endast är representativa, dels på grund av att de endast omfattar stadens befolkning. Hur det senare förhållandet påverkar siffrorna framgår av en jämförelse med motsvarande uppgifter för 1920, 1930 och 1940 i tabell 4 A:s två sista avdelningar (bild 4/2).

Dessa siffror ger icke något stöd för antagandet, att de förhållanden, som kännetecknat stadens utveckling under 1930-talet i något väsentligt förändrats under 1940-talets första hälft. Någon särskilt nämnvärd koncentration av stadsnäringsar till staden synes totalt sett icke ägt rum. Beträffande de olika verksamhetsgrenarna skulle man kanske våga dra den slutsatsen, att de redan föregående årtionde påvisade tendenserna till koncentration av förvaltning och kulturell verksamhet och decentralisation av handel fortfarande varit för handen.

4.4 DE OLIKA VERKSAMHETS- GRENARNA

De åtta grupper, på vilka yrkesutövarna hittills uppdelats, är med undantag för gruppen husligt arbete föga homogena. De utvecklingstendenser, som uppgifterna om antalet yrkesutövare inom dessa grupper ger uttryck åt, är därför att betrakta som resultaten av ett flertal, ofta högst varierande utvecklingslinjer. Vill man komma åt de faktorer, som bestämt utvecklingen, måste man skaffa sig en mera differentierad bild av yrkessammansättningen än den hittills använda. Härvid synes det i regel lämpligast att utgå från uppgifterna i 1940 års folkräknings yrkesstatistik, vilka sedan kan kompletteras med tillgängliga uppgifter ur andra källor.

Den följande framställningen har proportionerats i första hand efter de olika verksam-

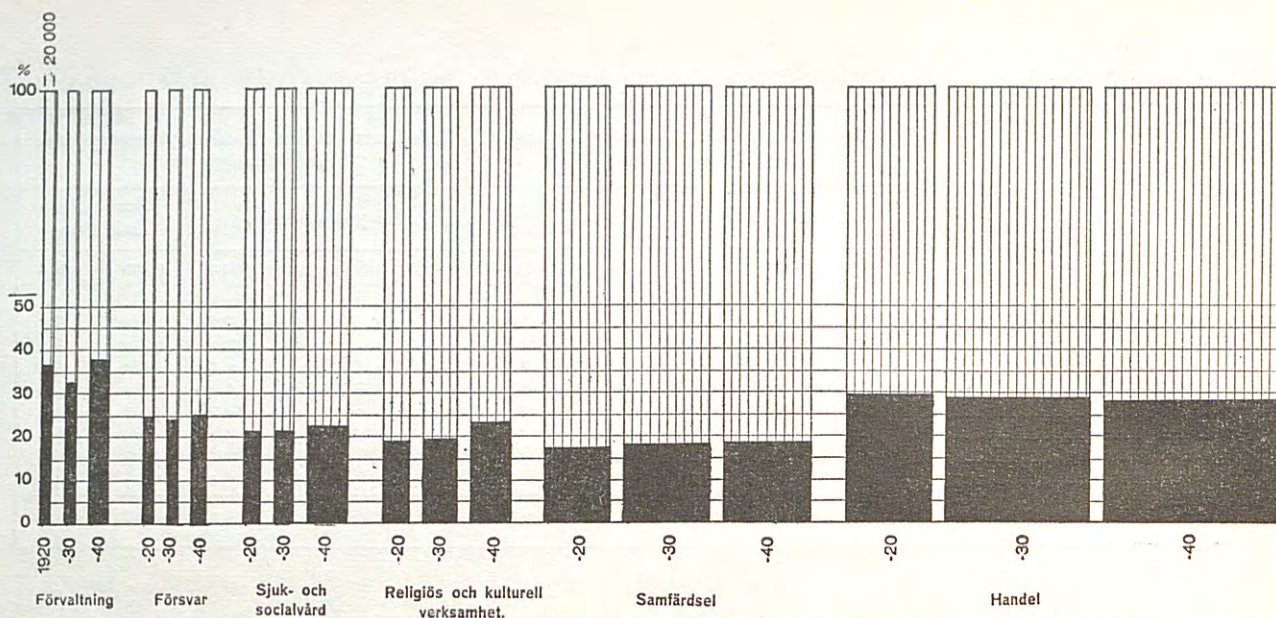

Bild 4/2. Yrkesutövare inom huvudgrupper av yrken

hetsgrenarnas utvecklingshastighet under senaste tid samt efter det delvis därmed sammanhängande behovet av komplettering av William-Olssons framställning. Verksamhetsgrenarnas kvantitativa betydelse har däremot här beaktats mindre. Folkräkningens uppgifter anges i det följande alltid enligt 1940 års yrkesgruppering.

4.41 FÖRVALTNINGSTJÄNST

Till denna grupp har räknats allmän tjänst samt en del organisationer för intressegemenskap, vilkas verksamhet är av förvaltande karaktär. Specificering av yrkesutövarna inom dessa grupper kan ej erhållas annat än för Stockholms stad. I tabell 4 B anges deras antal 1940 samt de motsvarande siffror för 1930, som kunnat erhållas.

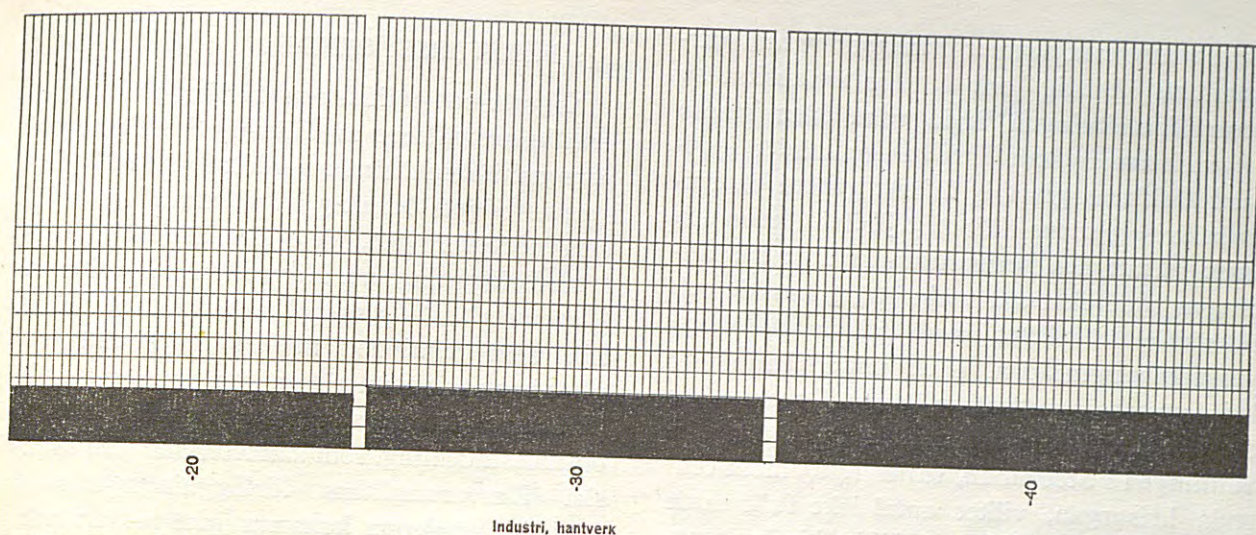
Tabell 4 B. Sysselsatta i förvaltningstjänst i Stockholms stad.

	1940	1930
Allmän tjänst	12,248	7,186
därav allmän förvaltningstjänst	1 9,028	4,872
tull-, polis- och brandväsen ..	3,220	2,314
Organisationer för intressegemenskap..	1,793	—
därav arbetsgivar- och personalorganisa-		
tionationer	1,033	—
andra näringsorganisationer ..	662	—
politiska organisationer	98	—

¹ I denna siffra ingår konungahus och hov med 238, diplomati och konsulatväsen med 416 samt rättsväsen med 710, inalles 1,364 personer. Övriga 7,664 tillhörde den allmänna verksamhet, som utövas vid statliga och kommunala ämbetsverk och institutioner.

Utvecklingshastigheten under 1930-talet har varit störst inom gruppen allmän förvaltningstjänst. Organisationer för intressegemenskap är visserligen svårbedömda i detta avseende, då denna grupp delvis nybildats vid 1940 års folkräkning, men de uppgifter, som finns för 1930, ger dock vid handen, att verksamheter av detta slag icke utökat sin personal särskilt starkt under 1930-talet. För en närmare analys av utvecklingen inom den dominerande gruppen allmän förvaltningstjänst önskar man dels få ett ungefärligt mått på den absoluta ökningen efter 1940, och dels veta fördelningen på och tillväxthastigheten hos å ena sidan de centrala eller statliga och å andra sidan de lokala eller kommunala sektionerna inom gruppen.

I fråga om utvecklingen efter 1940 har man den i och för sig osäkra uppgiften i 1945 års folkräkning om antalet yrkesutövare inom det administrativa Stockholm att hålla sig till. Detta antal anges till 17,870. Räknar man med att tull-, polis- och brandväsendet utvecklats med samma hastighet som tidigare — se bild 4/3 — skulle år 1945 drygt 14,000 yrkesutövare tillhöra gruppen allmän förvaltningstjänst. Denna grupp har sålunda expanderat ännu hastigare under 1940-talets förra del än under 1930-talet. Det är givet, att denna ökning främst förklaras av det ökade arbetet vid statliga och kommunala ämbetsverk, vilkas personal utgör huvuddelen av yrkesutövarna inom gruppen. De kallas nedan för enkelhetens

i Stor-Stockholm i % av hela riket 1920—40.

skull för den centrala och den lokala förvaltningen.

Hur den starka expansionen fördelat sig på central och lokal förvaltning är icke möjligt att exakt utreda. Genom att jämföra olika statistiska källor kan man dock få en viss uppfattning i frågan. Den lokala förvaltningens utveckling kan nämligen följas år för år genom uppgifter i Statistisk Årsbok för Stockholms stad (SÅSS) om antalet befattningar och tjänster hos Stockholms kommunalstyrelse. Dessa uppgifter som också belyser polis- och brandväsendets utveckling är återgivna i bild 4/3. Man kan se, att förvaltningsverksamheten ökat betydligt snabbare än polis- och brandväsendet. Bägge kategorierna har tillvuxit i ungefär samma takt under 1930- som 1940-talet. En direkt jämförelse med folkräkningarnas uppgifter är dock icke möjlig, då SÅSS:s uppgifter avser ett antal tjänster, under det att folkräkningens uppgifter anger i Stockholm bosatta personer, som har kommunal tjänst. För jämförelsen med folkräkningen måste också en del befattningar i SÅSS urskiljas, som i folkräkningen förs till annan yrkesverksamhet än förvaltning. En möjlighet till att undersöka förhållandet mellan de två uppgiftskällorna lämnar dock 1930 års folkräkning, som redovisar allmän tjänst fördelad på statlig och kommunal verksamhet. Förutsätter man, att samma förhållande mellan uppgifterna i SÅSS och folkräkningarna gällde

också 1940 och 1945, skulle den lokala förvaltningens del av yrkesutövarna inom allmän förvaltningstjänst uppgå till 2,875 och ca 3,500 personer under dessa år.

I beaktande av att såväl dessa siffror som den ovannämnda siffran 14,000 för allmän förvaltningstjänst är av i viss mån konstruerad karaktär, är det klart, att de icke tillåter några närmare slutsatser om den statliga förvaltningsverksamhetens utveckling. Möjligen skulle man våga dra den slutsatsen, att dess tillväxt under 1940-talet varit avsevärt starkare än den lokala.

Genom en jämförelse mellan här använda uppgiftskällor och William-Olssons data för vissa delar av den centrala förvaltningen¹ får man ett intryck av, att den centrala och den lokala förvaltningsapparaten utökades i unge-

¹ SFU, sid. 103.

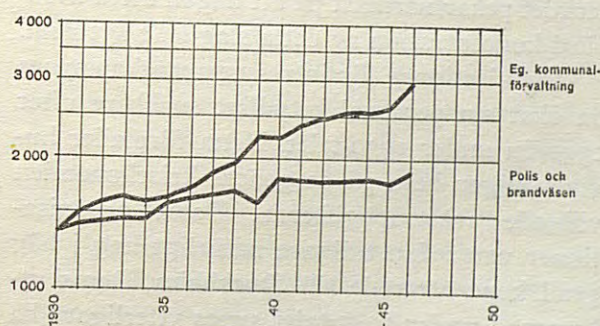

Bild 4/3. Antal befattningshavare vid vissa delar av Stockholms kommunalstyrelse 1930—46.

får samma takt fram till krigsutbrottet, var- efter en plötslig och kraftig expansion av centralförvaltningen ägde rum. Den starka expansionen av statsförvaltningen under 1940-talet förklaras givetvis främst genom de centrala krisorganens tillkomst. Delvis beror den dock på, att den permanenta statliga förvaltningen både ökat sitt verksamhetsområde och intensifierat arbetet inom redan befintliga verksamhetsområden. I en undersökning av krisorganens personal¹ gällande för slutet av 1943 medtogs 2,096 anställda inom krisförvaltningen i Stockholm, varav 1,703 inom centrala krisorgan, vilket antal icke fullt torde motsvara totala antalet anställda. Under 1940-talet har också flera statliga ämbetsverk uppstått, bl. a. Luftfartsstyrelsen, Krigsmaterielverket och Överstyrelsen för yrkesutbildning. Som exempel på hur verksamheten utökats vid vissa ämbetsverk kan nämnas några av de mest expansiva, Socialstyrelsen, Bostadsstyrelsen och Arbetsmarknadsstyrelsen. Dessa hade år 1939 160, 2 och 76 anställda. Vid årsskiftet 1945/46 synes dessa tillsammans ha sysselsatt ca 1,100 personer, alltså fyra gånger så många som före sista kriget. Med avseende på dessa siffror bör dock anmärkas, att sysselsättningen är ganska fluktuerande vid dessa ämbetsverk.

Den statliga förvaltningens expansion under senare år har emellertid icke varit en starkt stadsbildande faktor endast i Stockholm utan också i landets övriga städer. En avsevärd koncentration till Stockholm av befogenheten att besluta har ägt rum, men i vad mån denna också motsvarats av en kvantitativ, sysselsättningsmässig koncentration till staden är icke möjligt att avgöra. Det tillgängliga siffermaterialet pekar närmast på att någon mera avsevärd koncentration av detta slag *icke* ägt rum.

Organisationer för intressegemenskap synes ha ökat sin personal betydligt snabbare efter 1940 än under 1930-talet. Detta förefaller huvudsakligen bero på de genom krisekonomin vidgade arbetsuppgifterna. Dessa organisationer var redan tidigare naturligt nog i hög grad koncentrerade till Stockholm. Deras utbyggnad under 1940-talet synes ytterligare ha accentuerat denna koncentration.

¹ SOU 1944/36.

4.42 FÖRSVARSVÄSENDET

Krigsår och politiska orosår har medfört en kraftig ansvällning av försvarsväsendets fasta personal i Stockholm, som dels är säte för försvarets högsta ledning i fred samt den militära förvaltningen, dels är landets största fredsförläggningssort. Någon koncentration av försvarets fasta personal kan dock icke iaktas, utan relationen mellan Stockholm och riket har varit synnerligen konstant i avseende på denna.¹ I betraktande av den relativt fasta områdesindelning, som kännetecknar den svenska försvarsmaktens förläggningssystem i fredstid, är denna konstans icke förvånande.

4.43 SJUK- OCH SOCIALVÅRD

Sammansättningen av denna huvudgrupp år 1940 framgår av tabell 4 C. Utvecklingen under 1930-talet var stark främst på grund av den

Tabell 4 C. Sysselsatta inom sjuk- och socialvård i Stockholms stad 1940.

Hälso- och sjukvård.....	—	16,266
därav läkarverksamhet och sjukvård	10,936	—
apoteksväsen	674	—
gymnastik, bad och sport..	1,179	—
frisering och annan hygienisk vård	3,477	—
Socialvård	—	2,120
därav barnavård.....	586	—
fångvård m. a. anstaltsvård..	294	—
fattigvård m. a. socialvård..	1,240	—

allmänna tendensen till utvidgning av stadens sociala verksamhet. Under 1940-talets första hälft synes en försvagning av utvecklingen inträtt, och den är icke jämförlig med den som samtidigt kännetecknat förvaltning, försvar eller religiös och kulturell verksamhet. Socialvården synes under den senare perioden ha utvecklats något snabbare än hälso- och sjukvården.

Den främsta orsaken till att ifrågavarande huvudgrupp utvecklats relativt svagt under senare år är en viss stagnation inom den egentliga sjukvården. Under 1940-talets fem första år var antalet vårdplatser vid Stor-Stockholms

¹ Jfr tabell 4 A.

sjukhus (exkl. tuberkulos- och sinnessjukhus) trots omfattande nybyggnader relativt konstant och tillväxte icke i takt med vårdplatserna inom landet i dess helhet. Man måste dock hålla i minnet, att det övriga Sverige genomsnittligt sett haft att inhämta ett visst försprång hos huvudstaden i fråga om sjukvårdens standard. Det bör också framhållas, att Karolinska sjukhuset (i Solna) i det närmaste var färdigt 1940 och att Södersjukhuset endast hade omkring $\frac{2}{3}$ av den nuvarande kapaciteten 1944.

Självfallet är Stockholms riksbetydelse inom denna huvudgrupp icke stor, då verksamheten så gott som uteslutande är egenproduktiv. Läkarkåren spelar dock en viss roll för riket, då i Stockholm samlats en del specialister, som söks av patienter från hela landet. Relationstalet mellan läkare i Stockholm och landet i dess helhet har också visat en tendens till stegring och var drygt 27 % vid 1930-talets ingång, över 29 % vid 1940-talets första år och något mer än 30 % 1944. Denna stegring förefaller dock icke att antyda någon ytterligare koncentration av läkare till staden, då den ungefärligen följer ökningen av Stockholms andel av landets folkmängd.

4.44 RELIGIÖS OCH KULTURELL VERKSAMHET

Inom denna huvudgrupp har sammanförts ett flertal verksamheter, vilkas närmare speci-

Tabell 4 D. Sysselsatta inom religiös och kulturell verksamhet i Stockholms stad 1940.

	Antal yrkesutövare 1940	Procentuella utvecklingen 1930—1940
Religionsvård	1,319	34
Undervisning	7,170	ca 17
därav universitet och högskolor 1,017		
bibliotek, muséer o. arkiv 873		
övrig undervisning 5,280		
Litterär och konstnärlig verksamhet . .	8,150	ca 68
därav bildande konst, skriftställer 1,386		
teater och film 2,129		
musik och sång 830		
tidningsväsen 3,497		
div. andra nöjesföretag 308		
Organisationer för intressegemenskap . .	673	

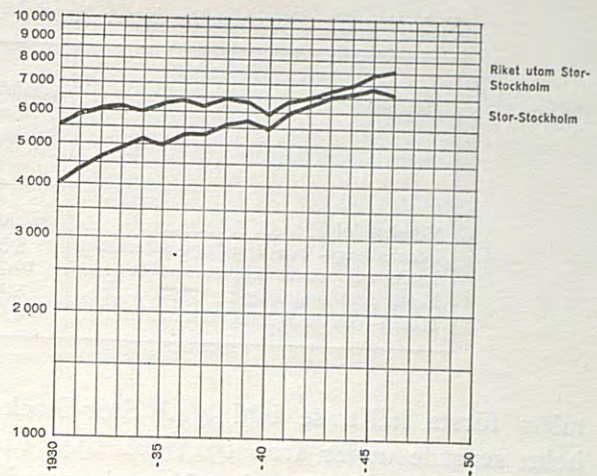

Bild 4/4. Antal elever vid högre undervisning i Sverige 1930—46.

ficering och antal yrkesutövare inom Stockholms stad 1940 framgår av tabell 4 D.

Jämför man de olika delgruppernas relativa utveckling under 1930-talet med genomsnittet för hela näringslivets utveckling, 18,5 %, visar religionsvården stark, och litterär och konstnärlig verksamhet mycket stark tillväxt. Inom organisationerna för intressegemenskap, som omfattar sammanslutningar av ideell natur, kan tillväxten ej bedömas, då gruppen är nybildad i 1940 års folkräkning.

Under 1940-talets första hälft var tillväxthastigheten för hela huvudgruppen i det närmaste identisk med 1930-talets. Någon möjlighet att undersöka hur ökningen fördelade sig på de mångskiftande verksamhetsgrenar, som denna huvudgrupp omfattar, finns tills vidare endast för den högre utbildningen. Stockholm som landets kulturella centrum har stor betydelse inom de flesta av de här berörda verksamhetsgrenarna, framför allt inom det högre undervisningsväsendet, musei-, arkiv- och biblioteksväsendet samt stora delar av den aktivitet, som faller under benämningen litterär och konstnärlig verksamhet. I SFU är denna betydelse ganska utförligt behandlad, varför här i huvudsak kan hänvisas till framställningen där.¹ Därutöver skall endast lämnas några kompletteringar till detta arbete.

Den tendens till den högre utbildningens koncentration till Stockholm, som William-Olsson konstaterade, fortsatte under 1940-

¹ SFU, sid. 110 o. f.

Tabell 4 E. Sysselsatta inom handel 1940.

	Administra- tiva Stockholm	Stor- Stockholm	Procentuell tillväxt inom Stor- Stockholm 1930—1940	Stor-Stockholms procentuella andel av riket	
				1930	1940
Varuhandel	62,073	70,868	20	26,5	25,7
Förmedlings- och uppdragsverksamhet	5,344	5,932			
Bank- och försäkringsverksamhet	10,748	12,107	29	43,6	46,8
Fastighetsförvaltning	5,837	6,275	—	—	35,8
Hotell- och restaurangverksamhet....	19,666	21,051	11	33,8	31,6

talets första hälft, se bild 4/4.¹ Stor-Stockholm svarade under åren 1943 och 1944 för nära hälften av landets samtliga elever vid högre undervisningsanstalter. Den starka ökningen av antalet elever i Stor-Stockholm mellan 1930 och nämnda år kan främst tillskrivas ökningen av elevkårerna vid Stockholms högskola och Tekniska högskolan, men i viss mån också Handelshögskolan och Socialinstitutet. Under de sista åren har den tidigare konstaterade tendensen vänts till sin motsats. Elevantalets tillväxt vid de högre undervisningsanstalterna i Stor-Stockholm har avstannat, under det att universitet och högskolor inom det övriga Sverige visat stark ökning i detta avseende.

Den till det högre undervisningsväsendet nära ankutna vetenskapliga forskningen har under senare år fått starkt ökad betydelse ur sysselsättningssynpunkt. Detta har betingats av att forskningens verksamhetsfält i hög grad vidgats med praktiska uppgifter inom näringsliv och förvaltning. Att få någon kvantitativ uppfattning om denna verksamhet är dock svårt. De många under senare år uppkomna forskningsinstituterna är nämligen än fristående, än anknutna till högskolor eller till företag inom näringsliv och förvaltning. Här kan därför endast uppmärksamheten riktas på den vetenskapliga forskningsverksamhetens tillkomst som stadsbildande faktor.

¹ I denna redovisning ingår för *Stor-Stockholm* elevantalet vid Stockholms högskola, Karolinska institutet, Tekniska högskolan, Veterinärhögskolan, Tandläkarinstitutet, Farmaceutiska institutet, Skoghögskolan, Handelshögskolan i Stockholm samt Socialinstitutet, för riket i övrigt elevantalet vid universiteten i Uppsala och Lund, Göteborgs högskola, Chalmers tekniska högskola, Lantbrukshögskolan, Handelshögskolan i Göteborg samt Socialinstitutet i Göteborg.

En i William-Olssons framställning icke nämnd stadsbildande faktor, som av tabell 4 D att döma även kvantitativt icke är utan betydelse, är storstadspressen. Det kan nämnas, att av de fyra största morgontidningarna och av de tre kvällstidningarna såldes år 1947 över 45 resp. 38 % av medelupplagan utanför Stor-Stockholm. Utgivningen av veckotidningar är i hög grad koncentrerad till Stockholm, och av de tio största veckotidningarna i staden såldes år 1947 icke mindre än 84 % av medelupplagan utanför Stockholm.

4.45 HANDEL

Denna huvudgrupps sammansättning 1940 och utvecklingstendenser under 1930-talet framgår av tabell 4 E. Man konstaterar, att bank- och försäkringsverksamheten tillväxte snabbast samt därvid också koncentrerades något till huvudstaden. Hotell- och restaurangrörelsen ökade däremot påfallande svagt inom Stor-Stockholm i förhållande till riksutvecklingen. Möjligen kan detta sättas i samband med det naturinriktade turist- och rekreationsväsendets uppsving.

Tillfredsställande uppgifter för de olika delgrupperna av senare datum än 1940 kan endast erhållas för den största, varuhandeln, som är noga redovisad i 1946 års företagsinventering, vilken kan jämföras med 1931 års företagsräkning. En nackdel med detta förfarande är dock, att man på så sätt icke kan få fram några eventuella skillnader mellan 1930-talets och krigstidens utvecklingstendenser. Företagsstatistiken tillåter ej heller någon direkt jämförelse med folkräkningarna, då den bl. a. omfattar en stor grupp företag, som bedriver

Tabell 4 F. Varuhandeln i Stockholm 1931 och 1946.

	Antal anställda 1931		Stor-Stockholm i % av riket	Antal anställda 1946		Stor-Stockholm i % av riket
	Administrativa Stockholm	Stor-Stockholm		Administrativa Stockholm	Stor-Stockholm	
Partihandel	20,216	20,362	41,4	33,786	34,288	38,8
Detaljhandel	31,071	33,552	23,3	31,575	35,376	18,6
Handel i kombination med hantverk m. m.	—	—	—	26,976	28,369	20,1
	—	—	—	92,337	98,033	23,3

handel i kombination med andra näringar, främst hantverk. Personalen vid dessa företag förs i folkräkningarna än till handel, än till andra näringsgrenar, företrädesvis industri och hantverk.

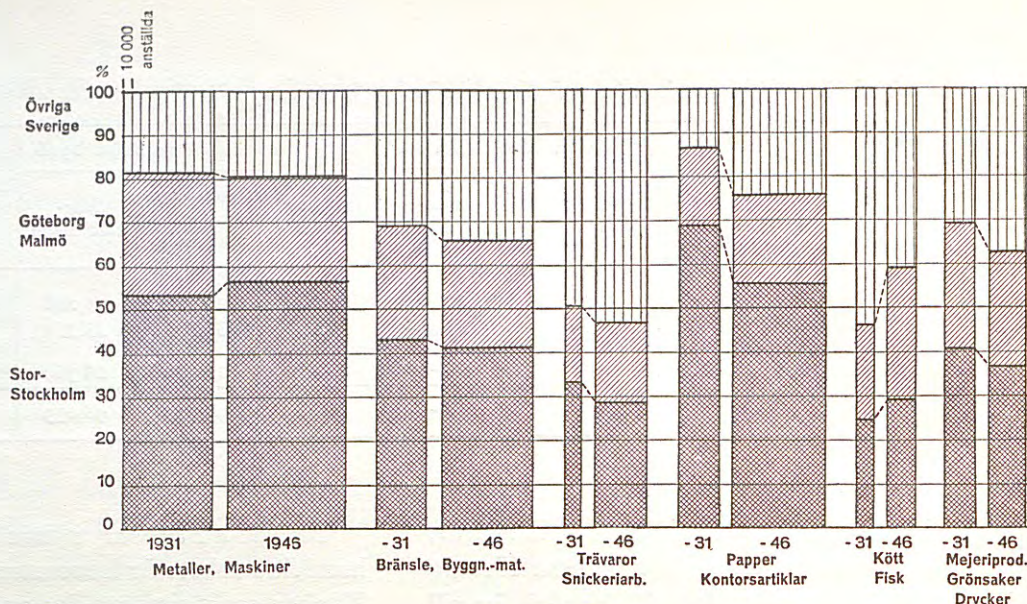
Uppgifterna i tabell 4 F om varuhandeln i Stor-Stockholm 1931 och 1946 är hämtade ur företagsstatistiken. Uppgifterna för parti- och detaljhandeln är i stort sett jämförbara mellan de bägge åren, dock har redovisningsprincipernas förändring ökat partihandeln och minskat detaljhandeln något mellan 1931 och 1946. Siffrorna för relationen mellan Stor-Stockholm och riket påverkas också något av dessa förändringar, ehuru så obetydligt, att man kan bortse därifrån. Uppgifterna om handel i kombination med hantverk m. m. är däremot fullständigt ojämförbara mellan de bägge företagsräkningarna, varför de helt utelämnats för år 1931.

Tabell 4 F visar i hur hög grad partihandelns arbete är koncentrerat till Stockholm. Tänker man sig, att det antal detaljhandlare, som kan betjäna ett visst antal människor, är lika över hela landet, synes Stor-Stockholms andel av landets detaljhandlare också ganska stor. Beträffande utvecklingen 1931—46 ger tabellen belägg för den decentralisation av handeln från Stockholm som folkräkningssiffrorna visat. Vad den totala sysselsättningen inom Stor-Stockholm 1946 beträffar, får man komma ihåg, att utövarna av handel i kombination med hantverk m. m. till nära hälften är sådana personer, som i folkräkningarna förs till annan verksamhet än handel.

Inom varuhandeln ligger Stockholms betydelse för riket givetvis till största delen inom partihandeln. Denna är ju också enligt William-Olsson en av de starkast stadsbildande faktorerna i huvudstaden. Det kan därför vara

Tabell 4 G. Antal anställda inom olika partihandelsbranscher 1931 och 1946.

	Antal anställda				Procent av de i riket anställda			
	Stor-Stockholm		Göteborg och Malmö		Stor-Stockholm		Göteborg och Malmö	
	1931	1946	1931	1946	1931	1946	1931	1946
Metallvaror, maskiner	5,483	7,559	2,857	3,156	53,7	56,3	28,0	23,5
Bränslen, byggnadsmaterial	2,441	4,244	1,464	2,469	43,1	41,4	25,9	24,1
Trävaror, snickeriarbeten	623	1,680	331	1,070	33,1	28,6	17,6	18,2
Papper, kontorsartiklar	3,041	5,755	794	2,151	68,9	55,3	18,0	20,7
Kött, fisk	512	923	447	953	24,6	29,1	21,5	30,0
Mejeriprodukter, grönsaker, drycker	1,444	1,548	1,010	1,093	40,8	36,8	28,5	26,0
Kolonialvaror	1,335	2,540	1,377	1,928	21,3	21,6	22,0	16,4
Spannmål	207	567	378	537	6,5	8,5	11,9	8,0
Textilvaror	2,284	2,848	1,044	1,356	50,1	45,0	22,9	21,4
Hudar, gummivaror	698	626	356	286	38,7	38,3	19,4	17,5
Kemisk-tekniska artiklar	957	2,429	686	1,446	54,9	56,9	39,3	33,9
Lump, skrotblandade varuslag	1,337	3,569	825	3,066	34,6	34,4	21,4	29,6
Summa	20,362	34,288	11,569	19,511	41,4	38,8	23,5	22,1

av intresse att ge en mera differentierad bild av dennas utveckling 1931—1946 och därvid också redovisa utvecklingen i rikets två andra partihandelscentra, Göteborg och Malmö. Vid denna redovisning i tabell 4 G och bild 4/5, har med hänsyn till jämförelsen mellan de bägge företagsräkningarna uppdelningen på branscher tyvärr icke kunnat göras så detaljerad som i William-Olssons framställning.¹

Vad som mest intresserar i tabell 4 G är relationstalen mellan anställda i Stor-Stockholm, Göteborg och Malmö och samtliga anställda i riket. Några enhetliga tendenser i fråga om de olika partihandelsbranschernas lokalisering under de redovisade 15 åren kan dock icke utläsas. Antingen ökar Stockholm sin andel inom en viss bransch, under det att Göteborg och Malmö minskar eller också är förhållandet det motsatta. Andelen anställda minskar också i flera fall i samtliga tre städer. Ovanligast är att bägge procenttalen visar ökning till 1946. Detta förekommer endast inom partihandeln med animaliska livsmedel. Totalt sett är det en viss decentralisation av partihandelsarbetet från rikets största städer, då dessa hade 64,9 % av samtliga anställda 1931 mot 60,9 % år 1946.

Stockholms roll i landet inom bank- och försäkringsverksamheten är liksom inom varuhandeln avsevärd. Enligt uppgift från Svenska bankföreningen betjänas ett betydligt större antal invånare i genomsnitt av varje bankkontor i Malmö och Göteborg än i Stockholm.

¹ SFU, sid. 125.

En betydande roll spelar också stadens hotell- och restaurangrörelse.¹

4.46 SAMFÄRDSEL

Material för en allsidig belysning av 1940-talets utvecklingstendenser inom denna huvudgrupp saknas. Dess sammansättning inom Stockholms stad 1940 och utveckling mellan 1930 och 1940 framgår av tabell 4 H.

Man konstaterar en påfallande svag ökning överlag under 1930-talet. Att Stockholm trots detta ökat sin andel av landets samfärdselpersonal under samma period, se tabell 4 A, andra avdelningen, torde framför allt sammanhänga med de ökade anspråken på intern trafik i staden. Behovet av trafik inom en stad är en funktion av såväl folkmängd som reseavstånd och ökar därför icke i proportion till folkmängden utan i progression till denna, så-

Tabell 4 H. Yrkesutövare inom samfärdseln i administrativa Stockholm 1940.

	Antal yrkesutövare 1940	Procentuell tillväxt 1930—1940
Landtransport.....	17,247	13
Sjöfart.....	4,692	3—4
Lufttrafik.....	266	—
Post- och telegrafväsen.....	8,208	17

¹ I avsaknad av tillfredsställande uppgifter för den senaste utvecklingen måste här hänvisas till den utförliga behandling de erhåller i SFU, sid. 114 o. f.

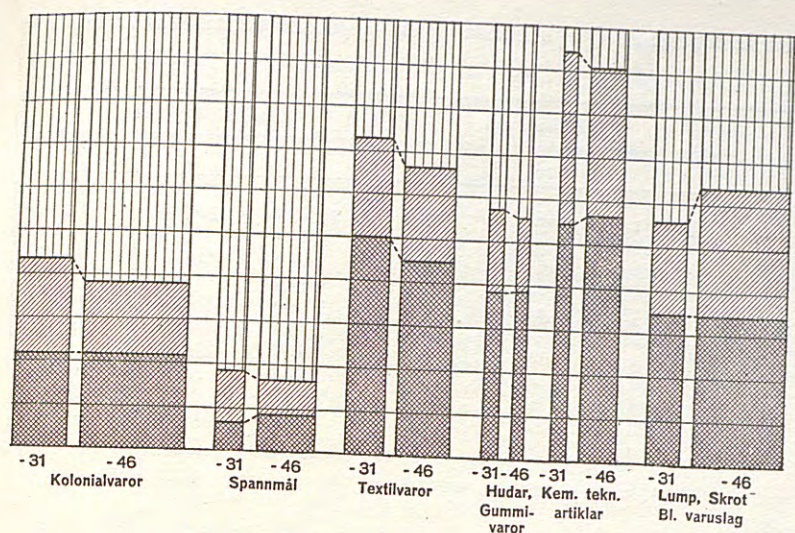

Bild 4/5. Antal anställda inom olika partihandelsbranscher 1931 och 1946. Relativa tal.

vida icke folktätheten ökas eller andra åtgärder för nedbringande av reseavstånden vidtas.

Stockholms roll inom landets samfärdsel sammanhänger naturligt nog med stadens yttre kommunikationer. Av dessa är också stadens roll som centralpunkt för landets näringsliv intimt beroende. För en närmare diskussion av dessa förhållanden hänvisas till SFU, sid. 135—139. Framställningen i detta arbete skall dock kompletteras med några synpunkter på flygtrafiken, som synes komma att gynna storstädernas utveckling i hög grad och därmed bli en stadsbildande faktor att räkna med för Stockholms del.

Avgörande i detta avseende är flygplatsernas förläggning. De internationella linjerna berör endast de största städerna, vilka fungerar som uppsamlingspunkter för inhemska linjer. Ett sådant system predestinerar Stockholm till centrum för den svenska flygtrafiken. Som en direkt verkan av detta kommer huvudstaden att tillföras ett ganska stort antal yrkesutövare inom lufttrafik, då flygets personalbehov i förhållande till transportkapaciteten är avsevärt större än andra trafikmedels. De indirekta verkningarna på Stockholms näringsliv undandrar sig givetvis närmare bedömning. Stockholms ställning som centrum för svensk luftfart bör dock ytterligare förstärka förutsättningarna för de specifikt stadsbildande verksamheternas utveckling samt verka attraherande på sådan handels- och industriverksamhet, som i större utsträckning begagnar sig av flygtransporter.

4.47 INDUSTRI OCH HANTVERK

För bedömandet av industriens senare utvecklingstendenser finns ett rikhaltigare statistiskt material än för övriga näringsgrenar. Utöver folkräkningens uppgifter har man även industristatistiken, som förutom sin längre gående differentiering också har den fördelen, att den redovisar utvecklingen år för år. För hantverket saknas däremot speciell statistik, varför uppfattningen om denna verksamhetsgrupp måste bli osäker. Detta är dock icke en så allvarlig nackdel i föreliggande sammanhang, då hantverket i Stockholm i egenskap av huvudsakligen egenproduktiv näringsgren i stort sett torde sakna riksbetydelse.

I tabell 4 I ges en översikt över dels industrien och hantverket enligt folkräkningen 1940, dels industrien enligt industristatistiken för samma år. För att de bägge statistiska källorna skall kunna jämföras, har den vanliga uppdelningen av industrien på tio huvudgrupper och en restgrupp tillämpats. En efter stockholmsindustriens speciella inriktning mera anpassad indelning återges i det följande i tabell 4 J.

Man konstaterar att stora skillnader mellan de bägge källornas uppgifter föreligger, även sedan byggnadsverksamhet och ej specificerad industri dragits från folkräkningens siffror. Detta beror huvudsakligen på två orsaker. För det första medtar industristatistiken endast företag över en viss storlek, under det att befolkningsstatistiken redovisar sysselsatta inom

Tabell 4 I. Sysselsatta inom industri och hantverk enligt folkräkningen 1940 och industristatistik enligt 1940 års industristatistik.

	Folkräkningen			Industristatistiken		
	1	2	3	1	2	3
(Malmbrytning och) metallindustri	36,771	46,581	15,7	23,932	30,728	14,5
Jord- och stenindustri	1,126	1,534	3,3	404	(670)	2,0
Träindustri	2,926	3,672	3,8	1,019	(1,290)	2,2
Pappers- och grafisk industri	11,246	13,255	17,5	8,785	(9,220)	16,8
Livsmedelsindustri	11,575	14,204	16,0	7,890	8,901	17,2
Textil- och beklädnadsindustri	19,210	21,440	13,1	7,936	(8,080)	9,2
Läder-, hår- och gummivaruindustri	3,915	4,663	8,3	1,229	(1,330)	4,6
Kemisk-teknisk industri	4,942	5,655	22,2	3,227	3,878	19,9
Byggnadsverksamhet	23,788	31,050	16,2	—	—	—
Kraft-, belysnings- och vattenverk	4,208	5,021	23,3	1,869	(1,950)	21,8
Ej specificerad industri	2,449	2,869	36,0	—	—	—
	122,156	149,944 *	14,0			
Summa (utom byggnadsverksamhet och ej specificerad industri)	95,919	116,025	13,3	56,291	66,044	11,9

Kolumnerna: 1 = Stockholms stad, 2 = Stor-Stockholm, 3 = Stor-Stockholm i procent av hela riket. Siffrorna inom parentes beräknade.

* Differensen mellan motsvarande siffra i tab. 4 A, första avd., beror på att denna också omfattar en del personer utan angiven verksamhet, som utproportionerats på de olika huvudgrupperna.

all industriell verksamhet, alltså även mindre företag av huvudsakligen hantverksmässig karaktär. För det andra har i ovanstående sammanställning industristatistikens uppgifter om förvaltningspersonalen utelämnats. Folkräkningen omfattar däremot alla sysselsatta. Att industristatistikens uppgifter om förvaltningspersonalen sålunda utelämnats motiveras av, att det är önskvärt att i fortsättningen anknyta till William-Olssons framställning. Denna bygger nämligen helt på industristatistikens uppgifter om antalet arbetare och bortser från förvaltningspersonalen.

En beräkning av industriens förvaltningspersonal i Stor-Stockholm 1940 ger en uppfattning om den inbördes betydelsen av dessa ovannämnda två orsaker till skillnaden mellan folkräkningens och industristatistikens uppgifter. Inom det administrativa området uppgick den till 13,651, vilket motsvarar ca 16,000 inom hela Stor-Stockholm. Den resterande differensen mellan de bägge uppgiftskällorna, ca 34,000, kan huvudsakligen förklaras genom hantverkets frånvaro i industristatistiken. Denna överslagssiffra synes icke vara jämförbar med William-Olssons uppgifter om hantverkets sysselsättning 1931.¹ Vore detta fallet, kommer man till slutsatsen att hantverksnä-

¹ O. a. a. sid. 183.

ringen gått fram enormt under 1930-talet, vilket knappast kan vara rimligt.

Att Stockholms riksbetydelse enligt folkräkningen är större än enligt industristatistiken är huvudsakligen en följd av förvaltningspersonalens utelämnande i den senare. Stockholmsindustrien sysselsätter, delvis som följd av branschfördelningen, i genomsnitt mer förvaltningspersonal per arbetare än landet i övrigt. I någon mån förklaras dock olikheten av, att Stockholm har proportionsvis något mer hantverkare än övriga delar av landet. Med hänsyn till de olika industrigruppernas riksbetydelse synes stockholmsindustrien ganska mångsidig och staden väl företrädd utom inom jord- och sten-, trä, samt läder-, hår- och gummivaruindustrierna.

Inom Stockholms industri och hantverk, sedda som helhet, dominerar ur sysselsättningssynpunkt metall- och byggnadsindustrier, följda av textil-, livsmedels- samt pappers- och grafiska industrier. Bland industrierna i egentlig bemärkelse dominerar metallindustrien fullständigt, följd av pappers- och grafisk, livsmedels- och textilindustri. Att ordningsföljden mellan dessa tre senare grupper blir en annan efter industri- än befolkningsstatistiken beror på, att textilindustrien i folkräkningen synes omfatta en stor mängd

Tabell 4 J. Industrierbetarantalet inom större svenska städer och dess procentuella andel av samma tal för hela riket 1930—45.

	Stor-Stockholm	Göteborg och Malmö	Övriga städer över 30,000 invånare	Stor-Stockholm	Göteborg och Malmö	Övriga städer över 30,000 invånare
1930.....	55,327	49,598	67,376	12,2	10,9	14,8
1931.....	(52,000)	45,954	66,090	(12,1)	10,7	15,4
1932—1934.....	46,950	43,318	65,557	11,4	10,5	16,0
1935.....	54,016	50,334	75,468	11,5	10,7	16,0
1936—1939.....	(62,500)	57,717	83,567	(11,7)	10,8	15,6
1940.....	66,044	57,906	86,751	11,9	10,4	15,6
1941.....	(65,000)	55,984	87,212	(11,8)	10,2	15,9
1942.....	(68,600)	56,019	89,645	(11,8)	9,6	15,4
1943.....	(71,700)	58,952	91,468	(12,0)	9,9	15,3
1944.....	(73,400)	61,491	93,570	(12,1)	10,2	15,5
1945.....	76,198	65,030	99,029	11,9	10,2	15,5

Siffrorna inom parentes för Stor-Stockholms industri är beräknade med ledning av uppgifter för Stockholms stad samt Sundbyberg och Lidingö, senare också Solna. Korrekationer för inkorporeringar har företagits.

hantverkare, huvudsakligen sömmerskor och skräddare samt personal vid tvätt- och stryk-inrättningar. Ett stort antal hantverkare kan också metallindustrin uppvisa. Branscher, där hantverkarnas absoluta antal icke är så stort, men där de är förhållandevis många i jämförelse med industriarbetarna, är trä- samt läder-, hår- och gummivaruindustrierna.

I tabell 4 J återges utvecklingen av arbetarantalet inom Stor-Stockholms egentliga industri och dess relation till riket 1930—45 samt för jämförelsens skull motsvarande data för övriga större städer i landet. Till dessa har räknats alla, som 1930 hade över 30,000 invånare. De har fördelats på två grupper, av vilka den ena omfattar Göteborg och Malmö, den andra övriga städer av den nämnda storleksklassen.

Förvånande är den stabilitet i fråga om relationen till hela rikets industri, som oaktat den starka absoluta utvecklingen kännetecknat Stor-Stockholm och de båda stadsgrupperna. De variationer som förevarit synes betingade av konjunkturerna. Ett anmärkningsvärt faktum är vidare, att den absoluta ökningen under 1940—45 varit i det närmaste lika stor som under 1935—1940 såväl inom Stor-Stockholm som inom övriga stadsgrupper.

Ehuru stockholmsindustrin i sin helhet alltså utvecklats proportionellt mot den svenska

industrin, gäller detta icke de enskilda, för staden karakteristiska branscherna. Detta framgår av tabell 4 K, där industrin också redovisats i en mera efter dess speciella inriktning anpassad indelning, än som var fallet i tabell 4 J. Av den förra tabellen kan för de viktigare industrierna i Stockholm utläsas såväl det absoluta arbetarantalet som relationen till riket och till övriga industrigrupper i staden. Sifferuppgifter, gällande för år före 1940, har omräknats till den indelning på industrigrupper, som tillämpats vid Kommerskollegium fr. o. m. detta år, vilket haft till följd att några uppgifter för år 1930 icke kunnat anges exakt. Tabell 4 K visar att tillväxten av arbetarantalet till största delen faller på metallindustrin. Under 1930-talet bidrog dessutom huvudsakligen sömnads- och de kemisk-tekniska industrierna, under 1940-talets förra hälft framför allt den grafiska industrien till arbetarantalets ökning.

Relationen till riket i sin helhet visar för de typiska stockholmsindustrierna i stort sett avtagande tendens. Speciellt gäller detta den mekaniska verkstadsindustrin och sömnadsindustrin, men också livsmedelsindustrierna visar påtagliga tecken till att sacka efter i jämförelse med riksutvecklingen. De övriga specificerade branscherna har i stort sett hållit sin position, men någon bransch, som i

Tabell 4 K. Antal industriarbetare inom vissa industrigrupper¹ i Stor-Stockholm, deras procentuella andel av motsvarande antal inom hela riket samt av samtliga industriarbetare i staden.

	Antal industriarbetare				Procentuell andel av rikssiffran				Procentuell andel av all industri i Stor-Stockholm			
	1930	1935	1940	1945	1930	1935	1940	1945	1930	1935	1940	1945
Metallindustri	24,563	23,296	30,728	38,929	17,0	14,6	14,5	15,6	44,4	43,1	46,5	51,1
därav med verkstadsindustri	12,100	10,604	12,919	15,934	20,2	15,3	13,6	13,9	21,9	19,6	19,6	20,9
elektroteknisk industri	6,295	5,836	9,801	13,223	52,3	44,6	48,6	50,4	11,4	10,8	14,8	17,4
Grafisk industri m. m.	8,114	8,013	8,864	11,066	41,3	39,3	38,9	39,7	14,7	14,8	13,4	14,5
Livsmedelsindustri	8,761	8,682	8,901	9,699	20,0	19,3	17,2	17,6	15,8	16,1	13,5	12,7
Sömnadsindustri	3,839	4,520	5,718	5,372	25,1	21,0	18,2	17,0	7,0	8,4	8,7	7,1
Kemisk-teknisk industri	2,118	2,401	3,878	3,634	14,0	18,6	19,9	16,1	3,8	4,4	5,9	4,8
Övriga industrigröpar	7,932	7,104	7,955	7,498	3,7	3,4	3,7	3,0	14,3	13,2	12,0	9,8
Summa	55,327	54,016	66,044	76,198	12,2	11,5	11,9	11,9	100,0	100,0	100,0	100,0

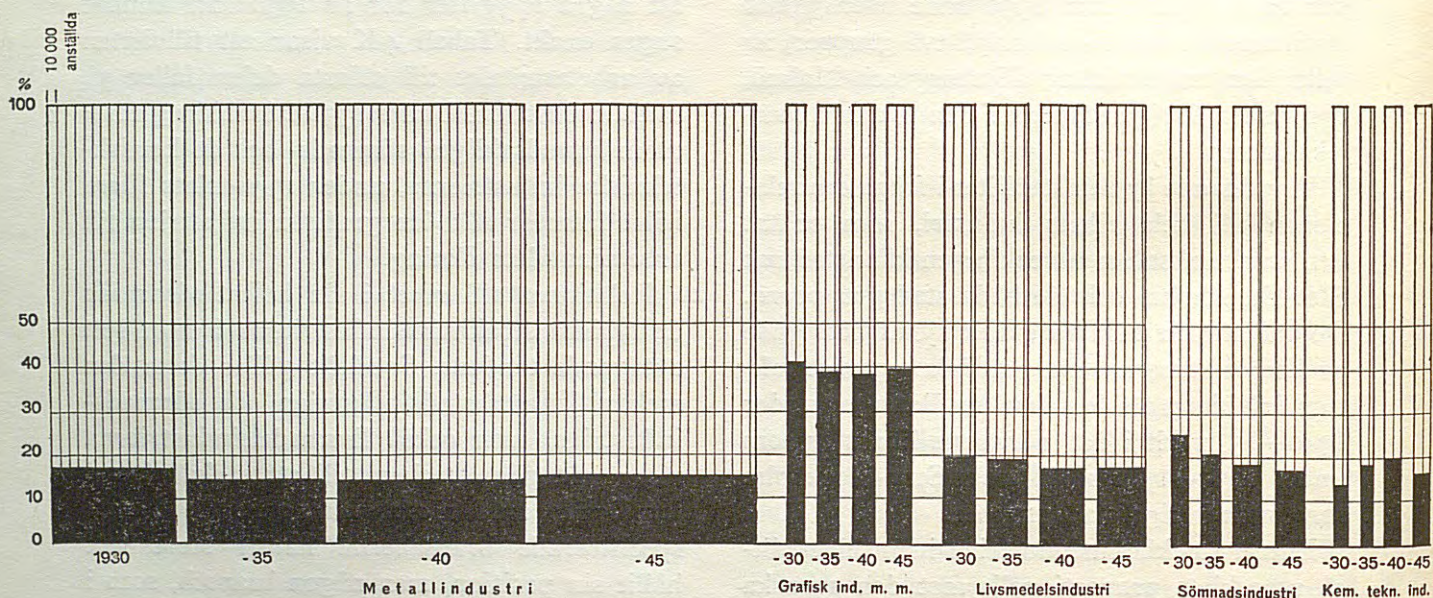
¹ Exklusive byggnadsindustri och ej specificerade industrier.

nämnvärd grad koncentrerats till Stockholm, finns inte. Man kan dock observera, att inom de branscher, som icke följt med i riksutvecklingen, har eftersläpningen ägt rum under 1930-talet. Förra hälften av 1940-talet medförde en stabilisering, ja t. o. m. en svag återhämtning för Stockholm i detta avseende.

Konstaterandet av, att de speciella stockholmsindustrierna icke hållit sin proportion till landet i övrigt, men att stadens industri i sin helhet visat en ungefärligen konstant andel av hela den svenska industrien, synes innebära en motsägelse. Detta förklaras dock av att stockholmsindustrierna i allmänhet tillhör de branscher, som expanderat särskilt starkt under den undersökta perioden.

Stadens industriella struktur har under perioden 1930—45 allt mera dominerats av metallindustrien. Detta beror främst på att den elektrotekniska industrien kraftigt ökat sin andel av stadens arbetarantal. Av de övriga specificerade branscherna har livsmedelsindustriens andel av stadens arbetarantal alltmåra minskat, under det de andra visar stabil eller icke entydig utveckling i här berörda avseende. Slutligen kan nämnas, att den tendens, som kan utläsas ur tabell 4 K, att övriga industrigröpar fått en allt mindre betydelse, kan uppfattas som ett tecken på fortgående specialisering inom Stockholms industri.

Bild 4/6 vill vara en syntes av tabellerna 4 J—K.

4.5 NÄRINGSLIVETS FRAMTIDA UTVECKLING

Den framtida utvecklingen av Stor-Stockholms näringsliv sammanhänger i hög grad med framtida förändringar i det svenska samhällets bebyggelse- och näringslivsstruktur. Av största betydelse är utvecklingen av förhållandet mellan stadsnäringar och jordbruk och mellan Stor-Stockholms näringsliv och stadsnäringarna i sin helhet. Då utvecklingen i dessa avseenden kan väntas påverkad av statliga och i viss mån också kommunala näringspolitiska avgöranden, är det uppenbarligen icke möjligt att uppställa en prognos för näringslivets i Stor-Stockholm framtida utveckling.

Däremot torde det vara möjligt att på grundval av det i föregående avsnitt framlagda materialet göra en del uttalanden om vissa tendenser i de olika näringsgrenarnas utveckling, som kan vara av betydelse för den framtida utvecklingen. De fyra huvudgrupperna förvaltning, försvarsväsen, sjuk- och socialvård samt religiös och kulturell verksamhet visar stark relativ tillväxt — jfr tabell 4 A, tredje avdelningen — men på grund av de förhållandevis små totalsiffrorna har denna icke avgörande inflytande på Stor-Stockholms totala storlek. Tillsammans omfattade de 1940 icke mer än 65,000 — knappt 16 % — av samtliga 400,000 yrkesutövare. En genomsnittlig tillväxtprocent per tioårsperiod av 60 %, vilken

överensstämmer med utvecklingen under 1930-talet, betyder f. n. icke mer än 40,000 nya yrkesutövare per tioårsperiod. Denna siffra skall jämföras med de nedan anförda talen för de stora yrkeskategorierna handel, samfärdsel och industri med hantverk. För att få en närmare uppfattning om den framtida tillväxten inom förvaltning och fria yrken bör man uppdelat yrkesutövarna efter bytesproduktiv och egenproduktiv verksamhet. Gruppen sjuk- och socialvård, som 1940 omfattade ungefär $\frac{1}{3}$ av de egenproduktiva yrkesutövarna inom de berörda yrkesgrupperna, kommer att även i fortsättningen vara huvudsakligen egenproduktiv, och tillväxten kommer där att stå i relation till en fortsatt höjning av standarden inom sjuk- och socialvården. De övriga tre ovan nämnda huvudgrupperna är till övervägande grad bytesproduktiva. De är starkt bundna till huvudstaden och det är endast inom förvaltning som en decentralisation av verksamheten till landets residensstäder synes kunna dämpa den snabba tillväxten. I stort sett finns emellertid icke anledning att för dessa sistnämnda kategorier räkna med mindre absolut tillväxt än den, som utmärkt de sista decennierna.

De tre huvudgrupperna handel, samfärdsel och industri med hantverk tillväxer avsevärt långsammare och med ungefär samma hastighet som Stor-Stockholms samtliga yrkesutövare, dvs. med ca 20 % per tioårsperiod. År 1940 fanns det inom dessa grupper drygt

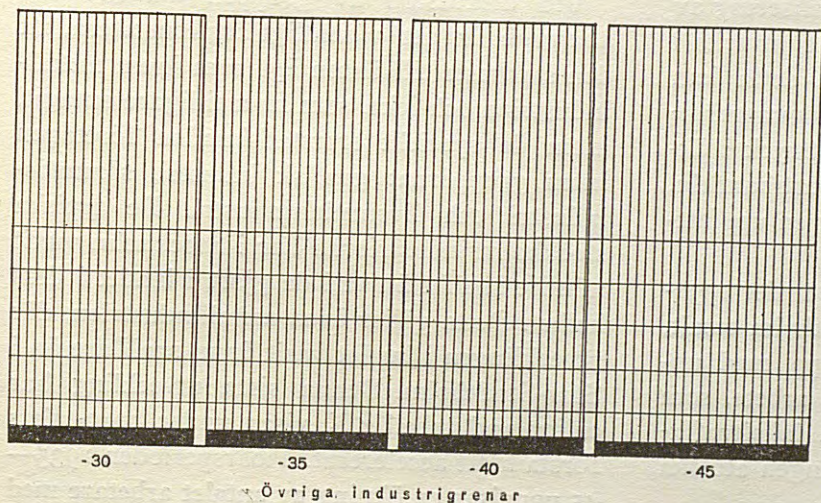

Bild 4/6. Industriarbetarnas in-om vissa industrigrögar (exkl. byggnadsind. och ej spec. industrier) i Stor-Stockholm procentuella andel av motsvarande antal i riket 1930—45.

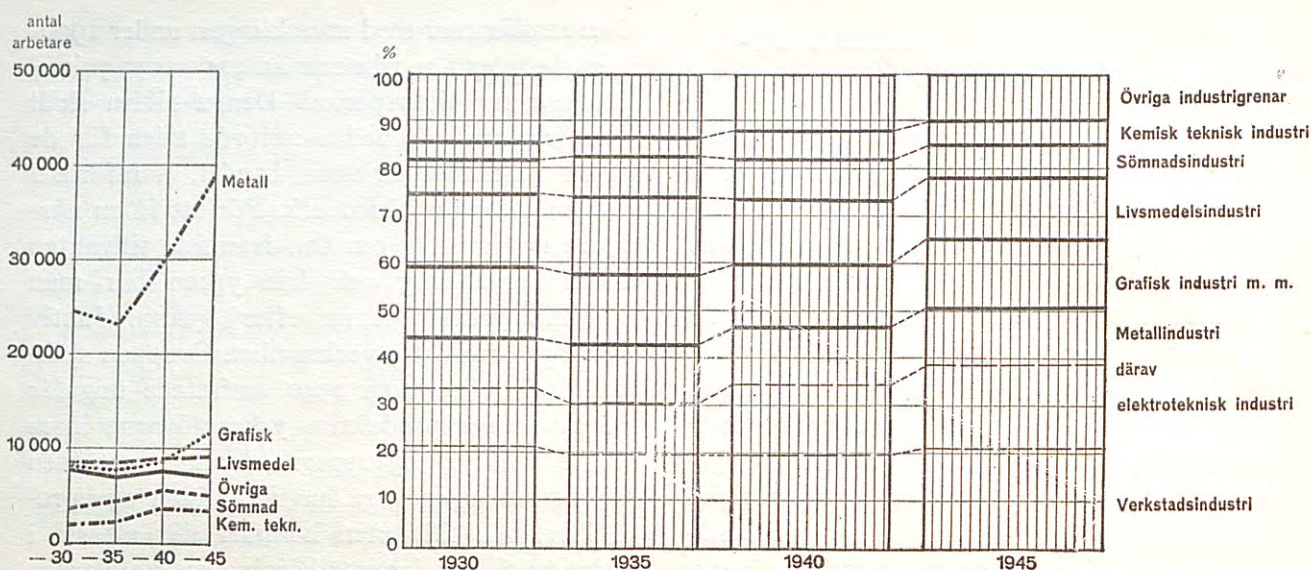

Bild 4/7. Antal arbetare inom vissa industrigrupper (exkl. byggnadsind. och ej spec. industrier) i Stor-Stockholm samt deras procentuella andel av all industri i Stor-Stockholm åren 1930—45.

310,000 yrkesutövare, motsvarande ca 75 % av samtliga, och tillväxten betyder f. n. således ca 60,000 nya yrkesutövare per tioårsperiod.

Vid diskussion av *handeln*s framtida utveckling kan man utgå ifrån, att detaljhandeln även i fortsättningen kommer att vara till stor del uteslutande egenproduktiv till sin karaktär och därmed följa med i Stor-Stockholms allmänna tillväxt. Antalet sysselsatta inom partihandeln har under perioden 1931—1946 ökat mindre i Stor-Stockholm än i landet i övrigt, men trots detta tillvuxit med 68 %, vilket motsvarar en tillväxt av 45 % per tioårsperiod.¹ En fortsatt ökning av samma storleksordning måste antas rimlig. Tendensen till och behovet av en rationalisering av distributionsapparaten kommer att inverka i sänkande riktning, men huruvida detta kan uppväga de tendenser till ökad kommersialisering, som särskilt tagit sig uttryck i ökningen av antalet anställda inom partihandeln, är omöjligt att i förväg skaffa sig en uppfattning om.

Anställda inom *samfärdseln* har under 1930-talet ökat mindre än i Stor-Stockholm totalt, och mindre än någon annan grupp, med undantag av yrkesutövare i husligt arbete, som minskat. Antalet anställda inom lokaltrafikföretag kommer även i fortsättningen att öka

¹ Se tabell 4 G och bild 4/5.

snabbare än yrkesutövarna i övrigt, då den växande staden kräver en proportionsvis allt större trafikapparat. Övergången till tunnelbanetrafik kommer att avsevärt minska behovet av åkande personal, men totalt sett kommer tendensen troligen icke att ändras. En samordning av lokaltrafiken i Stor-Stockholm bör dock kunna verka som en broms på tillväxten. Som förut påpekats innebär en övergång från landtrafik till flygtrafik en relativ ökning av behovet av personal i Stockholm. Trots vad här sist anförts, synes det som om utvecklingen av samfärdseln icke skulle komma att verka accelererande på Stor-Stockholms tillväxt.

Vid diskussion av gruppen *industri* och *hantverk* är det väsentligt att konstatera, att den starkaste tillväxten ägt rum inom metallindustrien och icke, som man tidigare antagit, inom de speciellt storstadsbundna företagen inom grupperna: grafisk industri, sömnadsindustri och livsmedelsindustri. De typiska stockholmsindustrierna har i Stockholm vuxit mindre snabbt än vad de gjort i landet i dess helhet. Detta gäller även metallindustrien, där utvecklingen i landet varit ännu snabbare än i Stor-Stockholm. Denna sista utveckling har enligt vad tabell 4 K visar under 1940-talets första hälft accelererat. Tioårsperioden 1935—45 uppvisar en ökning av antalet arbetare med

icke mindre än 67 0/0. De storföretag, som under de sista åren nekats byggnadstillstånd, har hört hemma inom grupperna verkstadsindustri och elektroteknisk industri. Sömnadsindustrien har numera en organisation, som gör den mindre beroende av storstaden. Det samma torde gälla den kemisk-tekniska industrien. Inom dessa bägge branscher har totala

antalet arbetare sjunkit under 1940-talets första hälft. Den grafiska industrien har under samma tid visat en snabb tillväxt, och denna är i högre grad än andra bunden till huvudstaden. Man torde därför här böra räkna med oförändrade förhållanden och en fortsatt kraftig ökning.